

Міжмовні фразеологічні відповідники: мовно-культурний аспект

Фразеологічний фонд кожного народу відтворює національно-культурну самобутність мовного колективу, умови його життя та особливості соціально-історичного розвитку. Відображення історичного та культурного досвіду мовного колективу здійснюється через образні уявлення, що лежать в основі внутрішньої форми фразеологічної одиниці. Культурологічна маркованість фразеології будь-якої мови має тісний зв'язок із людиною як мовною особистістю, а це зумовлює антропологічний характер дослідження фразеологічних одиниць, який прослідковується в сучасних мовознавчих студіях. Порівняльне дослідження фразеологічних одиниць передбачає встановлення їхньої відповідності в денотативному плані та в лексичних значеннях, а також відмінностей у конотативному забарвленні й синтаксичній структурі.

Лінгвісти вже звертали увагу на відсутність прямої залежності між ступенем генетичної близькості мов і семантичною подібністю одиниць їхньої фразеології. Як у близькоспоріднених мовах, так і в мовах, що належать до різних груп, трапляються випадки міжмовної омонімії, коли фразеологічні одиниці мають ідентичну лексико-граматичну структуру, але відмінні внутрішні форми. Наприклад, англійський фразеологізм *to lead smb by the nose* має значення «тримати у сліпій покорі», тоді як у німецькій мові структурно еквівалентний йому фразеологізм *an der Nase herumführen* означає «обманювати, дурити когось». Німецький фразеологізм *mit dem Kopf durch (gegen) die Wand rennen wollen* «докладати марних зусиль, аби досягти чогось» денотує не саму життєву ситуацію, а її безнадійність. В основі значення англійського фразеологізму *knock one's head against a brick (stone) wall (a post)* лежить той самий образ, проте він має зовсім інше значення – «нахабно поводитися, шукати біду на свою голову». Німецький фразеологізм *den Kopf in den Sand stecken* «ховати голову в пісок як страус; не хотіти помічати небезпеку» виник внаслідок переосмислення вигаданого стереотипу (насправді страус не занурює голову в пісок у разі небезпеки, а може ховати її в листя чи траву, аби захиститися від спеки) і в денотативному плані демонструє безглуздість ситуації, у якій людина не зважає на небезпеку, запевняючи себе в тому, що ніякої загрози немає. Англійський фразеологізм *to bury one's head in the sand* на перший погляд є еквівалентним наведеному вище німецькому, проте має інше значення – «настирливо відмовлятися визнавати факти».

Цікавим є той факт, що фразеологізми можуть мати еквіваленти у далекоспоріднених мовах, проте не мати їх у близькоспоріднених. Так, англійський фразеологізм *the early bird* має еквівалент у далекоспорідненій російській мові (*рання пташка*), але у близькоспорідненій німецькій мові він відсутній.

Порівнюваність різномовних лексичних чи фразеологічних одиниць визначається наявністю у них основи для порівняння. У цьому плані значний інтерес для аналізу являють собою відносні мовні лакуни, адже основа для порівняння закладена вже в самій їх лінгвістичній природі: певна частина семантики у зіставлюваній парі еквівалентна, а відмінності часто спостерігаються саме у сфері лінгвокраїнознавчого фону.

Застосування понять «еквівалентність» і «лакунарність» у фразеології має свої особливості не лише у зв'язку зі згаданою вище специфічністю значення і фону фразеологічної одиниці. З одного боку, семантична цілісність фразеологізму дозволяє співвідносити його зі словом, що має схожу внутрішню форму, наприклад, англ. *to put one on his guard* – укр. *насторожувати*. З іншого боку, структурна нарізнооформленість (одна із найважливіших категоріальних властивостей фразеологізмів) зближує його зі стійким словосполученням нефразеологічного типу, наприклад, англ. *to steal a look* – укр. *глянути крадькома*. Таким чином, ступінь лакунарності фразеологічних одиниць залежить не тільки від наявності відповідних одиниць у зіставлюваних фразеологічних системах, а й від можливих паралелей у лексиці й синтагматиці.

Загально визнана унікальність, національна специфічність фразеології будь-якої мови свідчать про те, що у міжмовному плані лакунарність її одиниць (найчастіше відносна) значно переважає еквівалентність. Деякі фразеологічні одиниці можуть бути адекватно семантизовані засобами іншої мови тільки описово, тобто вільним нестійким словосполученням. Важливо враховувати доступні етимологічні дані про аналізовані фразеологічні одиниці, що дозволяє уникнути помилок, пов'язаних із довільним тлумаченням фразеологічного мотивування, наприклад, походження англійського фразеологізму *to get the mitten* «отримати відмову» пов'язане з латинським дієсловом *mitto* «посилати, відправляти», а не з образною семантикою.

Істотним є те, яка ознака (група ознак) визначається як релевантна для аналізу, а яка береться за основу для порівняння. Застосування понять «еквівалентність» і «лакунарність» у фразеології має свої особливості не лише у зв'язку зі специфічністю значення і фону фразеологічної одиниці. Ступінь лакунарності фразеологічних одиниць залежить не тільки від наявності відповідних одиниць у зіставлюваних фразеологічних системах, а й від можливих паралелей у лексиці й синтагматиці.

Денотативний аспект є основою цілісного фразеологічного значення, принаймні при його ізольованому розгляді. Порівнюючи вмотивованість фразеологічних одиниць залежно від їхнього складу, можна пересвідчитися в тому, що іноді їх денотативний аспект, який є основою цілісного фразеологічного значення, принаймні при його ізольованому розгляді, в одній мові вужчий, а в іншій ширший. Так, у німецького фразеологізму *auf dem Kopf stehen* об'єм значення вужчий, ніж у англійського *to stand on one's head*. Це обумовлено тим, що порівнюваним фразеологізмам властиві різні ступені семантичної єдності.

Різні типи лексем виконують у складі фразеологізмів різні функції. Іменники, що виконують функцію ідентифікації, не реалізують у складі фразеологізму базові ознаки, за допомогою яких описується системна семантика іменника-ідентифікатора. Так, лексема „Kopf“ у системі німецької мови має такі значення: 1) „der Teil des Körpers von Menschen und Tieren, in dem Gehirn, Augen, Ohren, Mund und Nase sind“; 2) „ein Mensch mit großen geistigen Fähigkeiten“; 3) „eine Person oder Gruppe, die etwas leiten“; 4) „eine von mehreren Personen“; 5) „der vordere oder obere Teil von etwas“. Англійська лексема „head“ має більше значень. Вона має такі ж значення, як і німецька, проте може ще означати „a leader of an organization, company etc.“, „turning point, crisis“, „cream“ та ін.

Проте наведені базові семантичні ознаки можуть бути другорядними або незначущими для лексем „Kopf“ і „head“ «голова», що входять до складу відповідних фразеологізмів. Важливою для значення фразеологізму є не та ознака, яка відображає реальну властивість предмета, а та, яку їй приписують члени мовного колективу, тобто конотативна. Наприклад, німецькі фразеологізми *ein findiger Kopf*; *ein flacher (leerer, hohler) Kopf*; *den Kopf auf dem richtigen Fleck haben*; *einen raschen Kopf haben*; *wie der Kopf, so der Hut*; *Köpfchen, Köpfchen!*; та англійські *have a head on one's shoulders*, *have (got) one's head screwed on right (the right way)*, *the big head*, *the swelled head* реалізують емоційно-оцінні конотації, які стосуються інтелектуальних здібностей людини, німецький *(bei) j-m wächst der Kopf durch die Haare* та англійський *head of hair* – її зовнішності, а німецькі вислови *wie vor den Kopf geschlagen*, *Kopf und Ellenbogen zusammennehmen*, *den Kopf hängen lassen*, *den Kopf hoch halten*; *j-d hat viel im Kopf*; та англійські *get the swelled head*, *carry (hold) one's head high* – її психологічного стану.

Отже, прозора внутрішня форма німецьких і англійських фразеологізмів зумовлена їхньою яскравою образністю, яка дозволяє тлумачити позамовні ситуації, що лягли в їх основу, не лише в денотативному, а й у конотативному плані.